

BIBLIOGRAPHY

1. J. Świniarski, Przywództwo immanentnym celem edukacji dla bezpieczeństwa, w: Wokół filozofii wychowania, pod red. M. Adamkiewicza i S. Konstańczaka, Wyd. KF PAP, Słupsk, 2000. S. 160.
2. Bezpieczeństwo ekologiczne w świadomości młodzieży, pod red. D. Cichy, Oficyna Wydawnicza Alma-Press, Warszawa, 1993. S. 21.
3. Водопьянов П.А., Крисаченко В.С., Великий день гнева. Экология и эсхатология. Минск, 1993. С. 136–137.
4. J. Bańka, Filozofia techniki. Człowiek wobec odkrycia naukowego i technicznego, Wyd. «Śląsk», Katowice, 1980. S. 277–278.
5. W tej kwestii podzielam stanowisko Zdzisławy Piątek zaprezentowane w pracy Pluzja antropocentryczna a eko-filozofia, zamieszczonej w: Wokół eko-filozofii, pod red. A. Papuzińskiego i Z. Hulla, Bydgoszcz, 2001. S. 216–217.
6. Zob. J. Rifkin, The biotech century: harnessing the gene and Remaking the World, ed. Tarcher/Putnam, New York, 1999.

УДК 808.26.316.4:9

В.К. Мароз, дацэнт; А.А. Крыварот, выкладчык МІК

ДА ПРАБЛЕМЫ ДАСЛЕДАВАННЯ МОВЫ БЕЛАРУСКІХ ЛЕТАПІСАЎ (ТЭРМІНАЛАГІЧНЫЯ АСПЕКТЫ СЛОВАЎЖЫВАННЯ)

The article analyzes (on the basis of a concrete historical material) the problem of terminological usage of the adjectives *рускі* and *літоўскі*.

Гістарычную зменнасць функцыянальнай ролі слоў *рускі* і *літоўскі* ў якасці тэрмінаў можна прасачыць, прааналізаваўшы адпаведныя аспекты навуковых даследаванняў беларускага гісторыка XIX ст. прафесара Ігната Даніловіча. Дарэчы адзначыць, што якраз з пошукаў навуковых дэфініцый для дакладнага называння нанова адкрытых ім у XIX ст. беларускіх летапісаў ды з увагі да адметнай мовы наяўных на той час спісаў распачалося і само навуковае даследаванне беларускага летапісання.

Адкрывальнік беларускіх летапісаў прафесар Віленскага універсітэта І. Даніловіч у навуковай палеміцы з гісторыкам Т. Нарбутам, адстойваючы тэзу пра спрадвечнасць летапісання на беларускіх землях, спасылаўся найперш на летапісную фразу пра князя Рынгольта: «Posluhajmy najdobitniejszego w tej mierze wyjątku w Strykowskiem: «Kniaź iż dzie Ringolt na Nowohorodku mnogo let, u potym dzie umierl u kaźuć nikotorije żeby trzech synow po Ruskieje biczwie wrobil (tak sprosta pisze), da nięt wiadoma kakowoje dzieło szietih jego synow bylo» [1]. Ураджэнец Беларусі, даследчык гістарычных крыніцаў XVI ст., І. Даніловіч выключна па мове згаданага тэксту, уведзенага ў навуковы ўжытак М. Стрыйкоўскім, беспамылкова змог вызначыць, што цытата – з летапісу XVI ст., напісанага па-беларуску жыхаром ВКЛ. Параграф працы І. Даніловіча «О *ruskim* latopiscow *litewskich* języku» пачынаецца цытатаю са Стрыйкоўскага: «Ze latopiscy wscyscy Litewscy **po rusku pisani**, ktorych Litwa z starodawna za kronikę używa». І. Даніловіч падкрэслівае надзвычайную важнасць таго, што *летанісы літоўскія пісаліся па-руску*, выказваючы тым самым папрок іншым гісторыкам за няўважлівае

прачытанне М. Стрыйкоўскага ў пошуках адказу, чаму *літоўскія летапісы* «w łacinskim lub *litewsko-żmudzkim języku* pisane nie były» [2].

Даследчык, такім чынам, размежаваў дзве мовы і дзве назвы – *руская мова* і *літоўска-жмудзкая мова (litewsko-żmudzki język)*, засведчыўшы, што такія выразы не проста існавалі, але мелі самастойнае значэнне ў тэрміналагічнай палітры XIX ст. На гэта варта звярнуць асаблівую ўвагу, бо неаднастайнасць (гэта значыць, неўнармаванасць) лінгвістычнай і гістарычнай тэрміналогіі, якую выкарыстоўвалі навукоўцы XIX ст., спарадзіла палярныя падыходы нашчадкаў да іх спадчыны. Уніклівы аналіз працаў І. Даніловіча пра беларускае летапісанне дазволіў доктару гісторыі М. Улашчыку высока ацаніць навуковы ўклад даследчыка, але разам з тым не заўсёды адэкватна зразумець менавіта тэзісы пра мову летапісаў [3]. М. Улашчык сцвярджае, што ў гэтых аспектах І. Даніловіч забытаўся [4].

З сучасных навуковых пазіцый можа здавацца, што тэрміналагічны спектр І. Даніловіча сапраўды надзвычай супярэчлівы. Таму М. Улашчык і ставіць далёка не рытарычнае пытанне: «Как это следует понимать: столько различных мнений по одному и тому же вопросу, притом изложенному автором очень высокой квалификации?» [5]. І каб хоць як разблытаць складаны лагічны клубок, слухна прапаноўвае пад тэрмінам *літоўскі* ў І. Даніловіча ды іншых аўтараў XIX ст. разумець *беларускія* рэаліі – *беларускую мову* і г. д. [6]. Але і такі прыём не з'яўляецца ўніверсальным: сам кантэкст працаў І. Даніловіча дазваляе ўдакладніць, а то і адхіліць неадзінкавыя высновы М. Улашчыка, у прыватнасці такое: «Чтобы закончить перечисление тех определений, которые давал Данилович языку летописей, добавим, что в одном случае он называл его *русско-польским с «примесью местных припевок»* [7].

На самой справе ў артыкуле І. Даніловіча скарыстаная іншая тэрміналогія: *краёвая мова (krajowy język)* і *руско-польская мова (rusko-polski język)*. Што ж да слова прыпеўкі (*przypiewki*), то яно ў сказе – па-за тэрміналагічным колам; гэта звычайнае свабоднае словазлучэнне: уціскаць прыпеўкі (*przypiewki wciskają*) да *ч а з о*: «toż prawie o litewskich rzec można, jak latopisiec p. Narbutta przyświadcza. Lecz są latopisicy litewscy przez rodowitych Litwinów pisani, i ci krajowego języka *przypiewki wciskają* do rusko-polskiego języka» [8].

Важна ўдакладніць, што ў згаданай мясціне І. Даніловіч выступае не ад свайго ўласнага імя, а пераказвае пазіцыю Т. Нарбута, скарыстоўваючы, натуральна, і ягоную фразу пра мову летапісаў. У працах І. Даніловіча спасылкі на тэрміналогію Т. Нарбута даюцца яшчэ двойчы – у дачыненні да летапісу Быхаўца: *русское наречие*: «Русское наречіе принадлежит къ употребляемому въ южной Литве: около Пинска», і *туземное (Литовское) наречие*: «Эту именно часть Т. Нарбут считал писанною не Русским, а туземнымъ (Литовскимъ) наречіемъ, готическими рунами, на дощечках ..., которыя ... въ последствіи приведены въ порядок съ переводомъ на Русскій языкъ (?)» [9].

Як ускосную адсылку, але гэтым разам да М. Стрыйкоўскага, можна разглядаць і падачу І. Даніловічам тэрміна *русско-литовское провинциальное наречие*: «Кроме четырех исчисленныхъ Летописей, Стрыйковский имелъ еще пятую, какую-то Литовскую, какъ онъ говорилъ: «хромую доказательствами и для чтения не удобную». Она

написана на Русско-Литовскомъ провинціальному наречіи...» [11]. Удакладнім: аб'ектыўныя, але не бясспрэчныя заўвагі М. Улашчыка пра сам тэрмін *русско-литовское провинциальное наречие* («Если принять положение, что существовало русско-литовское наречие, да еще провинциальное, то следует говорить и о наличии русско-литовского языка») мусяць быць скіраваныя не так І. Даніловічу, як М. Стрыйкоўскаму [11].

Высвятляецца таксама, што сцверджанне М. Улашчыка, быццам бы І. Даніловіч аспрэчваў меркаванне Т. Нарбута пра Хроніку Быхаўца як напісаную на «*краёвай*» мове, не зусім правамоцнае. Тут можна палемізаваць: І. Даніловіч у згаданым абзацы найхутчэй адмаўляе сам тэрмін *краёвы* (*краёвая мова*). Але тое, што ў Вялікім княстве Літоўскім летапісанне вялося спрадвеку і што працу гэтую забяспечвалі *краёўцы*, аўтар працы пацвярджае. І не даводзіцца сумнявацца, што ў дачыненні да беларускіх тагачасных з'яваў тэрмін *краёвая мова* ўжываўся гісторыкамі XIX ст. як сінанімічны тэрміну *літоўская мова*.

Сам жа І. Даніловіч схіляўся да традыцыйнай тэрміналогіі, якою спрадвеку пазначалася старажытная пісьмова-літаратурная форма беларускай мовы – *руская мова* (*рускій язык*): «...снабдилъ его книгою на Русскомъ языке, писанною Греческими (Кирилловскими) буквами»; «Стало быть, въ Мазовецкой земле были летописцы, Русские или Литовские, въ начале XIII века *писанные по-Русски?*»; «...онъ напечаталъ вступленія, переведенныя буквально съ Русскаго на Польский языкъ»; «Федоръ Нарбут имеетъ подъ рукою Литовскую Летопись, *переведенную съ Русскаго* на Польский языкъ»; «Lecz *język ruski* pod piórem latopiscow niskonczoneym uległ przekształceniom, i ... do samych *liter Ruskich* zaciesniony».

Можна канстатаваць, што моўную тэрміналогію І. Даніловіч ужываў у адпаведнасці з традыцыяй, паводле якой *руская мова* – гэта пераважная форма афіцыйна-пісьмовай мовы ў Вялікім княстве Літоўскім. Жывая ж беларуская мова са шматлікімі інтэрпрэтацыямі яе пісьмовых формаў магла называцца *літоўскаю* (па суаднесенасці са скарачанаю назваю краіны *Літва* ці па суаднесенасці з этнонімам *ліцьвіны*.), што не адмяняе ўжывання гэтага тэрміна ў якасці сінанімічнага прыметніку *рускі*. Тут неабходна мець на ўвазе, што ў беларускай летапіснай традыцыі, якая развівалася ў рэчышчы агульнай традыцыі пісьменства, элементы жывой беларускай мовы спрадвеку суіснавалі поруч з кніжнымі элементамі.

Ігнараванне аб'ектыўных зменаў, якія адбыліся ў тэрміналагічнай сферы за папярэднія два стагоддзі, «накладванне» сучаснай кадыфікаванай філалагічнай тэрміналогіі на неўнармаваную тэрміналагічную палітру XIX ст. нязменна правакуе лагічны тупік, праз які прайшло не адно пакаленне вучоных. Пакажам гэта, працытаваўшы абзац маннаграфіі прафесара М. Улашчыка: «Обращаясь к той же фразе еще раз, Данилович сообщил, что литовские летописцы употребляли для своих произведений литовский диалект, каким русские никогда не писали. Здесь Данилович хотел подчеркнуть, что русские летописи (московские, новгородские и др.) писались иным языком, чем «литовские», вместе с тем он говорит уже не об акценте и не о провинциальном наречии, а о диалекте, притом не русском, а литовском. Подчеркивая слово «литовский», Данилович таким образом акцентировал внимание читателей на нем, утверждая, что это не описка,

что автор написал именно то, что хотел, что считал верным. Следовательно, соглашаясь со Стрыйковским, что литовские летописи писались на русском языке, Данилович, тем не менее, утверждал, что они писались и на литовском диалекте, и на русско-литовском наречии» [12].

А між тым, калі скарыстоўваць выснову М. Улашчыка, што «Все или почти все становится понятным, если принять, что Данилович белорусский язык называл литовским» [13], заўвага І. Даніловіча пра тое, што *літоўскія* летапісцы ўжывалі ў сваіх творах «*дыялект*», якім *рускія* ніколі не пісалі, прачытваецца такім чынам: «*беларускія* летапісцы ўжывалі «*дыялект*», якім *расійскія* ніколі не пісалі».

Навуковыя высновы, выказаныя доктарам гістарычных навук М. Улашчыкам адносна спрэчных мовазнаўчых аспектаў працы І. Даніловіча, варта скіраваць на актуалі сённяшняга дня. Відавочна, што патрабуе карэкцыі ў мовазнаўчым і гістарычным плане згаданае меркаванне: «Все или почти все становится понятным, если принять, что Данилович *белорусский язык называл литовским*». Да гэтага трэба абавязкова дадаваць, што беларуская мова ў часы І. Даніловіча называлася таксама і *рускаю* (як і ў часы Скарыны). Праўда, такое назіралася пераважна ў аўтараў беларускай скіраванасці. Расійскія ж навукоўцы, нагадаем, яшчэ ад XVII ст. настойліва пераарыентавалі гэты тэрмін на расійскую мову і разам з тэрмінам *великорусский язык* дастасоўвалі выключна да тагачаснай Расіі. Калі ж гэтага не браць пад увагу, то дзевяццацца гадамі з логікаю разважанняў і, на жаль, неправамоцных папрокаў М. Улашчыка: «Тогда *литовский диалект* окажется *белорусским диалектом русского языка*, тоже с акцентом, тоже с «провинциальным наречием». Мы знаем, что это не наречие и не акцент, но в эпоху Даниловича белорусов нередко называли литвинами, а их язык литовским, и даже в конце XIX в. стоял вопрос, язык ли это (белорусский) или наречие. Правда, будучи уроженцем Белоруссии (крайнего юго-запада), Данилович, казалось бы, должен был разбираться в языке лучше, чем оказалось на самом деле...» [14].

Тое, што ў працах І. Даніловіча прысутнічае неаднатыпная тэрміналогія *русская мова* (*русский язык, język ruski*), *па-руску* пісанья (*писанные по-Русски*), *краёвая мова* (*krajowy język*), *руска-польская мова*, *літоўска-жмудзкая мова* (*litewsko-zmudzki język*), *русское наречие*, *руско-литовское провинциальное наречие* ды інш., яшчэ раз пацвярджае надзвычайную складанасць тэрмінатворчага працэсу XIX ст. У кантэксте даследавання беларускага летапісання выразна бачыцца, як сучасныя даследчыкі часам спрычыняюцца да маніпуляцыяў з тэрміналогіяй там, дзе за часамі І. Даніловіча існавала непазбежная аб'ектыўная праблема (маецца на ўвазе працэс тэрміналагічнага адбору). Назву артыкула «*Русская мова*» *Литовского* Статута 1588 года і виленских актовых книг конца XVI в.» сучаснага аўтара [15] ёсць нагода разглядаць як адмысловую кампіляцыю загалюка параграфу «*О руским latopiscow litewskih języku*» з працы І. Даніловіча [16]. У сучасным кантэксте такая кампіляцыя правакуе недарэчную двухсэнсоўную алагічнасць: *русская мова ў літоўскай гістарычнай крыніцы*. Дарэчы адзначыць, што ў згаданай публікацыі назіраецца перайманне без належнай адаптацыі гістарычнай тэрміналогіі тыпу *проста мова*, *русска(я) мова* і ўвядзенне аўтарскіх шматслоўных новаўтварэнняў тыпу *белорусская разновидность русской мовы*,

украинская разновидность русской мовы ды інш., што вядзе да ненавуковай і неаб'ектыўнай ацэначнасці.

Навуковаму даследаванню беларускіх летапісаў спадарожнічае і праблема выпрацоўкі тэрміналагічнай назвы, якая б ахоплівала ўсе выяўленыя на сёння летапісныя спісы. Традыцыя, распачатая ў XIX ст. першымі даследчыкамі беларускага летапісання, прадугледжвала назву *літоўскія летапісы* – па аналогіі з назваў дзяржавы, у якой яны ствараліся (*Літва – Вялікае княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае*). Доктар гістарычных навук М. Улашчык прасочвае развіццё назвы беларускіх летапісаў у такой паслядоўнасці: спачатку іх называлі толькі *літоўскімі*; у сярэдзіне XIX ст. В.М. Бадзянскі, а за ім М.І. Кастамараў, беручы пад увагу беларускамоўную аснову адкрытых на той час летапісных спісаў, прапанавалі назву *беларускія летапісы*; пазнейшыя назвы – *заходне-рускія летапісы* (*западно-русские летописи – ад западно-русские губернии, Западно-русский край*) – паводле А.А. Шахматава, *рускія, літоўска-рускія* – паводле І.А. Ціхамірава. Сам М. Улашчык прапанаваў тэрміны *беларуска-літоўскія летапісы* (*літоўска-беларускія*) [17]. Гэтыя тэрміналагічныя выразы былі ўспрынятыя даследчыкамі і ад 70-х гадоў XX ст. трывала замацаваліся ў навуковай літаратуры. Дзякуючы навуковаму аўтарытэту доктара гістарычных навук М. Улашчыка, не была аспрэчана і сама аргументацыя: «Паколькі ў гэтых летапісах выкладаецца гісторыя Вялікага княства Літоўскага (гісторыя літоўскага і беларускага народаў), а напісаныя яны амаль усе на беларускай мове, то назва «беларуска-літоўскія» больш адпавядае сапраўднасці» [18]. Традыцыйна ж, як вядома, гэтыя паняцці суадносіліся толькі з сучаснаю Літвой як асноўнаю правапераемніцаю гістарычнай спадчыны Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага.

Наколькі складана ішоў працэс пошукаў адзінай намінацыі для беларускіх летапісаў, можна меркаваць па назве, якую ўжыў у свой час акадэмік М.С. Грушэўскі: «*русские летописи Великого княжества Литовского, или русско-литовские, так называемые писанные русским языком летописи, имеющие целью изобразить историю Великого княжества Литовского*».

Пэўная сістэматызацыя, якая б давала ўяўленне пра шматпланавасць ужываных у XIX—XX стст. назваў беларускіх летапісаў, можа быць праведзеная паводле кампанентаў *беларускі, літоўскі, рускі*:

беларускі: *беларускія летапісы, беларускія летапісы пра Вялікае княства Літоўскае, заходне-рускія летапісы (западно-русские летописи)*;

літоўскі: *літоўскія летапісы, так званыя літоўскія летапісы*;

рускі: *заходне-рускія летапісы (западно-русские летописи), заходнерускія летапісы пра Вялікае княства Літоўскае, (западно-русские летописи о Великом княжестве Литовском)*;

беларускі – літоўскі – рускі: *беларуска-літоўскія летапісы, літоўска-беларускія летапісы, літоўска-рускія летапісы*.

У асобным шэрагу – тэрміналагічныя выразы: *летапісанне пра Вялікае княства Літоўскае, агульнадзяржаўнае летапісанне ВКЛ*.

Ад 70-х гадоў XX ст. даследчыкі вярнуліся да назвы *беларускія летапісы* [19].

На сёння ў гістарычнай літаратуры маюцца навуковыя звесткі пра больш чым тры дзесяткі беларускіх летапісаў (спісаў), адшуканых за два апошнія стагоддзі. Частка іх мела серыю публікацый і знайшла спарадкаванне спачатку ў XVII томах «Полного собрания русских летописей» [СПБ., 1907], а затым у XXXII і XXXV тт. «Полного собрания русских летописей» [М.: Наука, 1972, 1980]. Што да назваў канкрэтных беларускіх летапісных помнікаў, то ў асноўным свае назвы яны атрымалі па месцы захавання альбо па прозвішчы ўладальнікаў: Супрасльскі, Альшэўскі Красінскага, Румянцаўскі ды інш. З гэтай прычыны некаторыя спісы маюць дзве назвы: Слуцкі (Увараўскі), Віленскі (Аўраамкі), Рачынскага (Познанскі). Гісторыя забытала звесткі пра час і месца стварэння захаваных спісаў, пра шляхі, якімі летапісы траплялі ў новыя кнігазборы. Толькі асобныя гіпатэтычныя звесткі пра складальнікаў, перапісчыкаў ды заказчыкаў на летапісныя спісы даюць магчымасць меркаваць, што першы агульнадзяржаўны летапісны звод ВКЛ быў складзены «ў Смаленску невядомай асобай духоўнага сану ў асяроддзі мясцовага епіскапа», альбо што другі і трэці зводы беларускіх летапісаў узніклі «ў асяроддзі магнатаў Гаштольтаў, Гальшанскіх і Алелькавічаў». І толькі пра Супрасльскі летапіс у навуковай літаратуры з пэўнасцю сцвярджаецца: «В создании Супрасльской летописи решающую роль сыграли две знатные фамилии: князья Одинцевичи, по заказу одного из которых летопись была переписана, и Ходкевичи, фундаторы монастыря, в котором летопись была обнаружена» [20].

Неспрыяльныя гістарычныя ўмовы, вынішчэнне беларускіх культурных і матэрыяльных каштоўнасцей у войнах, масавае рабаванне манастырскіх і магнацкіх кнігазбораў былі прычынаю незваротных стратаў помнікаў беларускага пісьменства, у тым ліку і летапісных рукапісаў. Вывезеныя ў суседнія краіны, яны на доўгі час былі недаступныя беларускім даследчыкам. Таму ні месца захавання, ні самі назвы летапісных спісаў не нясуць у сабе дакладнай інфармацыі пра аўтарства і паходжанне летапісаў. З гэтай прычыны вынікае мэтазгоднасць аб'яднання ўсіх беларускіх летапісных тэкстаў пад агульнай назвай-тэрмінам *беларускія летапісы*. Такой назве адпавядаюць і асноўныя этна-моўныя характарыстыкі гэтых помнікаў пісьменства. Змест іх адлюстроўвае гістарычныя падзеі старажытнай беларускай дзяржавы – Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага. І самае галоўнае – у іх назіраецца захаванне ладу старажытнай беларускай мовы, якая ў адных спісах праяўляецца ў асноўных рысах паслядоўна, у іншых утрымлівае шырокі спектр варыянтнасці з-за пранікнення іншамоўных рысаў.

Разгледжаныя ў артыкуле факты сведчаць, што працэс трансфармацыі тэрміналагічных назваў, звязаных з намінацыямі *беларускі* і *рускі*, *літоўскі* ў значэнні *беларускі*, не выпадае лічыць завершаным. Пытанне набывае выразную актуалізацыю ў сучаснай навуцы, паколькі закранае прынцыповыя аспекты навуковага асвятлення гістарычнага лёсу некалькіх народаў-суседзяў.

ЛІТАРАТУРА

1. Daniłowicz I. Wiadomość o właściwych litewskich liatopiscach // Maciej Strykowski. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego. – Warszawa: Nakład Gustawa Leona Glücksberga, Księgarza. 1846, sc.1. С. 38.
2. Daniłowicz I. Wiadomość o właściwych litewskich liatopiscach // Maciej Strykowski. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego. – Warszawa: Nakład Gustawa Leona Glücksberga, Księgarza. 1846, sc.1. С. 38 – 39.
3. Данилович И. О литовских летописях. – ЖМНП, 1840, № 11. С. 70–114. Daniłowicz I. Wiadomość o właściwych litewskich liatopiscach // In. Ateneum. Vilno, 1841, t.6. С. 13 – 62.
4. Daniłowicz I. Wiadomość o właściwych litewskich liatopiscach // Maciej Strykowski. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego. – Warszawa: Nakład Gustawa Leona Glücksberga, Księgarza. 1846, sc. 1. С. 31 – 63.
5. Улащик Н.Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания. – М.: Наука, 1985. С. 14.
6. Тамсама. С. 13.
7. Тамсама. С. 13.
8. Daniłowicz I. Wiadomość o właściwych litewskich liatopiscach // Maciej Strykowski. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego. – Warszawa: Nakład Gustawa Leona Glücksberga, Księgarza. 1846, sc. 1. С. 38.
9. Daniłowicz I. Тамсама. С. 87.
10. Daniłowicz I. Тамсама. С. 73.
11. Улащик Н.Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания. – М.: Наука, 1985. С. 12.
12. Тамсама. С. 13.
13. Тамсама. С. 13.
14. Тамсама. С. 13 – 14.
15. Мякишев В. «Русская мова» Литовского Статута 1588 года и виленских актовых книг конца XVI века // Studia Russika. XVII. Budapest, 1999.
16. У сучаснай гістарыяграфіі спрычынілася недакладнасць, звязаная з няправільным перакладам загалова. Таму паводле М. Улашчыка, артыкул І. Даніловіча мае быццам бы «не совсем вразумительное заглавие: «*О литовском языке русских летописей*». Але ў І. Даніловіча насамрэч «*О ruskim liatopiscow litewskich języku*».
17. Улашчык М.М. Пра беларуска-літоўскія летапісы // Польша, 1970, № 7. С. 180 – 181.
18. Улащик Н.Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания. – М.: Наука, 1985. С. 29.
19. Улащик Н.Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания. – М.: Наука, 1985. С. 3.
20. Чамярыцкі В.А. Беларускія летапісы як помнікі літаратуры. – Мн., 1969.